
Зорана Опачић

О ЗНАЊУ И НЕЗНАЊУ, ВРЛИНИ НАСУПРОТ ТЕБРИЗМУ: ЈЕРКОВ И ОБРАЗОВАЊЕ

Споља гледано, образовне теме не налазе се у центру теоријског и практичног деловања Александра Јеркова. То је, наравно, далеко од истине. Свако размишљање о историјским процесима, позицијама моћи и маргине у националном и наднационалном контексту у себе укључује питање образовања. Имајући у виду токове преобликовања образовних циљева и стратегија, у чијем расапу вољно или невољно утичемо као делатни актери, проспективност судбине образовања помало застрашује, а то је јасно и професору Јеркову. Сам иронично напомиње: „Питање језика, културе и образовања могло би бити много важније но што се у политичкој вреви и примитивизму политичког живота данас чини”¹. Онај ко систем познаје изнутра, опажа у ком смеру се мења, разуме и узроке и последице маргинализовања хуманистике, сматра се одговорним да о овим питањима покрене јавну дебату, унапред свестан могуће узалудности таквих настојања. Поменимо у вези са тим метафору из Бекетове песме “Fail better” на коју се Јерков позива у *Истини (српске) књижевности*: то значи бити спреман на неуспех и деловати упркос њему, пошто „душа која стреми не може пропасти”².

Ко познаје укупни рад Александра Јеркова зна да се професор жустро залаже за очување хуманистичких вредности у образовној вертикали. Осим што деценијама држи предавања на више универзитета, своју улогу професор Јерков исказује вишеструким активностима: као члан комисија Завода за унапређење образовања и васпитања за израду наставних планова и програма српског језика и књижевности у основној и средњој школи, својим учешћем у раду Интеркатедарске србистичке конференције НОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу, као коаутор уџбеника српског језика у основној школи³, својим радо-

1 Aleksandar Jerkov, *Istina (srpske) književnosti: metasholia* (Beograd: Albatros plus, 2023), 59.

2 Jerkov, *Istina (srpske) književnosti: metasholia*, 45.

3 Низ читанки за пети, шести, седми и осми разред основне школе, Анђелка Петровић и Катарина Колаковић, у сарадњи са Александром Јерковом које је издало Вулкан издаваштво 2019. Говорећи о односу канона српске књижевности и његове заступљености у школској лектури, Јерков упућује на потребу за успостављањем општег консензуса: „Могло би се, иако смо мало-

вима и, коначно, јавним учешћем у дебатама о школској лектури и о судбини образовања. Његове књиге посвећене су значају хуманистике, смислу књижевности и спознаји да без живота посвећеног знању и труду такво постојање у великој мери губи свој смисао.

Уочи пандемије, године 2019. Катедра за српски језик, књижевност и методику наставе српског језика и књижевности Учитељског факултета у Београду организовала је међународни научни скуп посвећен критичком дијалогу о текућим реформама о образовању. Професор Јерков био је један од пленарних излагача.⁴ Ово је била прилика да посвети своје излагање бројним горућим питањима везаним за судбину образовања: односу друштва према учитељима учитеља, односу према знању и незнању, природи (не)знања, моралном интегритету учитеља, животу у академској заједници, вишеструким узроцима образовног пада. Неки од закључака из овог рада очигледно су подстакли аутора да и даље о њима размишља пошто се развијају у раду о канону српске књижевности⁵ и у *Истини (српске) књижевности* (2023), колико испитивањем позиције симболичке (сваке, па и српске) књижевности и културе у данашњем свету, толико и као отворени академски позив на заједничко размишљање. Уколико се у есеју из 2019. непосредније покрећу питање образовања, статуса хуманистике и унутарњег живота академске заједнице, та питања прерастају у конзистентнију целину (препуну рукаваца и малих водоскока) о ситуираности српске хуманистике и књижевности у шири план.

У раду „Учење знања и ментална корупција”⁶ полази се од природе образовања као подучавања врлини (образу). Учење генерација оних који ће подучавати носи вели-

час били иронични када је реч о сабору, испоставити да би сазивање сабора, књижевног парламента, могло бити и боље решење од било које државне комисије која, чак и када је њена стручност и добронамерност неспорна, остаје арбитрарна. Надајмо се да на том сабору не би било шамара као на црквеним саборима које после историја хришћанске догме велича: може уместо тога да дође до топлог, пријатељског загрљаја у којем људи добре воље показују колико им је стало до онога што јесте и треба да буде заједничко?” (Александар Јерков, „Канон српске књижевности кратак увод, перихореза”, у *Канон српске књижевности: зборник радова са Друге интеркатедарске србистичке конференције*, ур. Бошко Сувајџић [Београд: ЗУОВ, 2022], 31).

4 Пленарни излагачи били су и проф. др Милош Ковачевић са Филолошког факултета у Београду, проф. др Игор Саксида са Педагошког факултета у Љубљани и Јасна Мирошевић Кудек са Учитељског факултета у Загребу. Аудио снимак излагања „Учење знања и ментална корупција” од 20. маја 2019. може се послушати на линку: https://www.youtube.com/watch?v=sW_LGY50mNc (приступљено 1. 12. 2024).

5 Јерков, „Канон српске књижевности кратак увод, перихореза”, 15–106.

6 Александар Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, у *Програмске (ре)форме у образовању и васпитању – изазови и перспективе*, ур. Зорана Опачић и Горан Зељић (Београд: Учитељски факултет, 2020), 49–78.

ку одговорност за сваког ко се бави академским послом и треба да буде праћен сталним преиспитивањем:

„Учити учитеље, то је задатак пред којим би и полазници античке Академије и Лицеја морали да устукну, то је огроман, најтежи задатак. Мисаон човек, ако заиста говори, увек говори са зебњом у срцу и nelaгодом, чак и ако се радује сусрету и спокојан је, макар из, филозофски гледано, песимистичких разлога.”⁷

Мислећи човек свестан је противречности и изазова данашњег доба. Управо због тога у свом делању важно је полазити од основних вредности, идеја врлине и добра. Образовање не само што треба да развије основне хуманистичке вредности, него и да у појединцу усади сталну жељу и потребу за знањем и врлином. Једино тиме се живот оплемењује и осмишљава:

„Свет у којем живимо, иако је једини, по много чему је неподношљив уколико му се не пронађе овај дубљи, унутрашњи коректив. Та унутрашња перспектива је неопходан лек. Лековити су и пристајање на свет онакав какав јесте и непристајање на то да такав мора да буде и треба такав да остане. [...] Арете је врлина, али питање је шта је врлина и којом врлином људско биће стиче само себе? Како се врлина предаје и учи, које су врлине учења и образовања, каква је врлина образовање, све су то изведенице из основног става о врлини и обавезаности на њу. [...] Онда је лакше и показати да главна тема образовања није прибирање партикуларних знања [...], већ како да се усаврши у врлини и развије способност са њом. [...] способност да себе осмислиш и да са тим што си осмислио проговориш тако да и другима пренесеш своје особине. Пут од *arete* као онога што одликује племенита бића до ширине *enciklopedije*, до широког образовања, нужан је у расколу деловања и говорења.”⁸

Преиспитивање сопствених капацитета за поучавање започиње самеравањем сопственог знања у односу на све оно што се не зна. Устаљена премиса по којој „онај који поучава зна, а да онај који је поучаван не зна”⁹ с правом се проблематизује. Не испуњава се процес поучавања у преношењу знања, већ у побуђивању ученика да стреми ка знању. У томе је, по Јеркову, најдубље питање методике, која непрекидно треба да преиспитује себе саму пре него да полази од сопствених начела као норматива у изучавању наставног процеса:

7 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 55.

8 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 68, 74.

9 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 49.

„Методика [...] пречесто остаје изван токова савременог мишљења и не гледа критички на то шта је методичка мисао. Као да је методика теорија поступања која не сме да критички мисли о самој себи, као да је могуће критички не мислити о себи, а ипак критички мислити о било којој наставној и образовној пракси.”¹⁰

Уколико се очекује некакав универзални рецепт за трансфер, учење је унапред осуђе-но на неуспех: „Нигде у дугој историји европског мишљења ниједан Учитељ ниједног Ученика није научио свему што треба знати”¹¹. Имајући то у виду, свако ко подучава треба да буде отворен заједничком процесу са-зна(ва)ња – и према незнању.

Проблематика односа знања и незнања полазиште је за критички тон у од-носу на стање данашњег образовања. Оно је урушено вишеструким, спољашњим и унутрашњим чиниоцима: неоимперијалним притисцима да се измени његова сврха у умење, вештине потребне налогодавцу да оствари профит („Ништа се не сме препу-стити техничарима знања који робују налогу неолибералне пропаганде којој успева оно што ни маоистички терор у васпитању није могао: да натера човека да верује како је добро да ради у корист другог. Само што је тај скривени други сада врло очигледна фигура власника, а не класна заједница”¹²). Са друге стране, критикују се обеснаженост наставника у школама али и инертност, ментална корупција академског света, продук-ционизам у науци, испуњавање форме зарад обезбеђивања научних бодова и опстанка у академском систему.

Да кренемо редом. Појединац само донекле може бити свестан свог незнања или, поперовски, равни *знам-да-не-знам*. Црна рупа знања, или *не-знам-да-не-знам*, остаје му недокучива. Обе крајности (свест о сопственом знању и непојмљено не-знање) могу да произведу охолост из радикално другачијих порива („Само неморала и немишљења данас има превише, свега остало је премало”¹³). Питање је шта учитељ треба да чини и како да се понаша према самоме себи а затим и према ученицима имајући у виду сопствено знање и незнање. По Јерковљевом мишљењу, раван знаног незнања најпродуктивније је полазиште за радост учења:

10 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 51.

11 Јерков, *Istina (srpske) književnosti: metasholia*, 132. И свој рад о канону српске књижевности започиње стиховима Раше Ливаде о учитељу који никад не открива све што зна своје ученику: „А Ливада каже: / *Учитељ никада не открива све / Својим ученицима. Ако их воли*” (Јерков, „Канон српске књижевности кратак увод, перихореза”, 15).

12 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 54.

13 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 55.

„Двојство знања и незнања нераскидиво је колико и двојство Учитеља и ученика. [...] Тек оног часа када се научи да се нешто не зна, почиње да се заиста мисли и учи. [...] Знање незнања је морално узвишени облик понашања, јер онај ко зна да не зна, каже Аристотел, јесте важнији од онога који не зна да зна [...]. И када научиш да не знаш, школа постаје невероватна радост у којој си слободан да сазнајеш и уживаш. [...] Само ко види целину овог незнања у знању, и обратно, знања у незнању, може да проживљено учи, зато је од пресудне важности учити и знањем и незнањем.”¹⁴

У последњим деценијама свест о незнању значајно се проширила. Са једне стране, обиље доступних информација довело је до парадоксалног ефекта увећања незнања. То је и логична последица, пошто знање не подразумева колекционарско прикупљање информација, већ способност успостављања унутарњих веза и смисла у сазнатом. Није случајно што Питер Берк у својој *Глобалној историји незнања* (2024) полази од исказа Роберта Проктора који данашњицу одређује као златно доба незнања¹⁵. Обиље информација не само што производи незнање, већ непосредно доводи до атрофије знања. Они који уче све мање имају способности да повезују, филтрирају, синтетичу закључке.

Изучавање незнања говори нам да је оно често условљено позицијом моћи, било да је реч о колонијалним, повлашћеним народима, расама, класама или полу. Повлашћеност подразумева свест о сопственој важности и неважности сваке другости, те, самим тим, и изостанак жеље да се другост разуме изван плошних стереотипа. Из тога су се изродиле бројне категорије незнања које се могу груписати у категорије „не знати нешто, не желети знати нешто и не желети да други знају нешто”¹⁶: свесно сакривање знања у прошлости (нису га допуштале црквене или државне власти), игнорисање или порицање незгодних чињеница, колективна „амнезија”, манипулација, цензура, у новије доба и лажне информације, затим класно (незнање обичних људи није исто као и незнање елите), расно (нпр. белачко незнање), родно, културолошко (нпр. европско о неевропским народима), активно незнање: свесно не желети знати. У то спада и однос великих корпорација према објективизованим потрошачима или потрошачко незнање, а за одржавање хијерархије моћи значајно је и грађанско или бирачко незнање.¹⁷

14 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 63.

15 Peter Berk, *Globalna istorija neznanja* (Beograd: Geopoetika, 2024), 20.

16 Berk, *Globalna istorija neznanja*, 28.

17 Berk, *Globalna istorija neznanja*.

Позиције моћи увек су, не заборавимо, утицале на структурисање образовних система¹⁸, за пажљиво контролисане резултате (или данашње исходе), унапред подешене за основне производне функције: „Незнање обичних људи је добитак за ауторитарне режиме”¹⁹. Берк наводи како је још велики просветитељ Волтер хвалио ставове да радници не треба да се школују, те како је почетком 19. века дански краљ Фредерик VI говорио да сељак треба да научи да пише, чита и рачуна које су му дужности, али не и више од тога, иначе му свашта пада на памет.²⁰ Тиме долазимо до савремених захтева моћних држава намењених образовним системима у малим народима, којима се налаже да своје системе уподобе улози вазалних народа, немоћних да критички промишљају стварност, способних за извршавање задатог („не видети како се једноставна и поразна истина о пројектованом незнању скрива иза овога”²¹). Ситуација није другачија ни у 20. ни у 21. веку: некадашње генерације имају шира и опсежнија знања од данашњих.²² На то указује и Јерков, критикујући сталне повике како су деца преоптерећена и како их треба растеретити – знања:

„У тој унутрашњој девастацији олако се пристаје на опсесију која траје већ тридесет година: то је опсесија са којом се расправља о детету преоптерећеном у школи. Кад погледате историју те расправе, испада да је главна ствар да су деца преоптерећена и да их треба растеретити, после чега постаје нејасно како су деца пре тридесет и много више година излазила на крај са тим преоптерећењем са којим данас нико не може да се избори? Јесу ли то деца некада била цинови, а сада су патуљци, или се иза овога крије нешто друго?”²³

Све то је у вези са малочас споменутиим идентитетом потрошача, ког између осталог обликује и образовни систем. Начин којим се велике мултинационалне корпорације обраћају потенцијалним купцима на овим просторима сведочи о слици коју компанија има према њиховој интелигенцији, знању и односу према свету. Не само што та слика нимало није ласкава, она открива и нешто значајније, увид у друштвене односе. Привидно фамилијаризовање на флашици кока-коле, сленг израз *тебра*, Јерков користи да

18 Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati* (Beograd: Karpos, 2015).

19 Berk, *Globalna istorija neznanja*, 147.

20 Berk, *Globalna istorija neznanja*, 148.

21 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 54.

22 Berk, *Globalna istorija neznanja*, 128.

23 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 69.

креира пародични термин *тебризам*, као симбол понижавајуће представе о томе како нас други виде, а најпре чињенице да нама та позиција не смета, но прилично радо на њу пристајемо:

„Када се најмоћнија компанија обрати овдашњем купцу приградским аргоом, ми смо за њу *тебра*. Тако нас види Кока-кола када проговори нашим језиком. Сви смо сведени на *тебризам*. У очима репрезента глобалне моћи смо оно што је најбољи локални израз. За кока-колу смо оно што смо сами себи. *Тебра* није само ружна шала на рачун српског језика и културе, то је истина која је том језику и култури намењена. У тој истини, савијајући се под културом конзерви и буразерском економијом, види се куда води данашње време и како ће завршити образовни процес ако се у потпуности буде приклонио интересу крупног, страног капитала и ситних домаћих помагача, великих светских лопова и њихових овдашњих слугу: све ће завршити у *тебризму*. Тако ћемо говорити једни са другима, тако ће нам се светски моћници и обраћати.”²⁴

Реформе образовања које се изнова и изнова спроводе промовишу се као осавремењивање наставе и прилагођавање захтевима данашњег друштва. Оне се уподобљавају осталим образовним системима, без превеликог опирања и свести о традицији образовања на овим просторима. Међутим, упозорава Јерков, у те светле прокламације уткане су у присенку идеје уподобљавања и умањења општег знања, а посебно смањења критичких капацитета будућих образованих грађана. Не треба ни помињати питање културног и националног идентитета и самопоштовања које се разграђује концептима мерљивости знања²⁵:

То самооштећивање вазалске и полуокупиране земље спроводе саме над собом како би удовољиле једном специфичном политичком пројекту који почива не само на идентификацији са агресором и рајетинском менталитету, већ на једној посебној врсти менталне корупције која се види у позадини девастације школског система Србије. [...]

Под заставом савремене и динамичне наставе прилагођене потребама сваког ученика и усмерене ка ономе што друштво наводно очекује од њих, можда се заправо одвија насртај на идеју да сваки грађанин треба да буде образовани члан

24 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 66–67.

25 Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan, prir., *Identitet(i): pojedinaц, група, друштво* (Beograd: Clio, 2009).

друштва, самосвесна личност и критички настројена индивидуа која у својим индивидуалним и колективним правима налази хоризонт обликовања сопственог идентитета. [...] врлина је на удару у временима пропасти и томе се ваља опирати, а учитељи и *учитељи учитеља* у томе имају посебну улогу и изузетан задатак. Уколико се ту још више попусти, ничега више бити неће.”²⁶

Сваки мислећи појединац у образовним систему треба да пружи отпор оваквим тенденцијама.²⁷ Навели смо како се у Јерковљевој анализи стања у данашњем образовању издвајају спољашњи и унутрашњи чиниоци. Ови потоњи подразумевају немоћ или невољност самих учесника у образовању да на њега утичу. У школама то се односи на обесправљеност учитеља и наставника. Подвргнути вишегодишњим притисцима, претњама, бирократским обавезама, немогућношћу слободног делања у настави, учитељи и наставници изгубили су елан да подигну глас:

„Не поништава се све споља, притиском на школу и образовни систем, него и изнутра, дисфункционалним поступањем и падом ентузијазма. Наши утучени, напуштени и запостављени учитељи не могу да издрже понижење које им је намењено: хероји деветнаестог века, истакнути појединци двадесетог, на крају су постали нека сувишна бића која више нико не види и не уважава. И то је, најблаже речено, дубоко неправедно.”²⁸

Али ту није крај. Иако би била најпозванија да критички промишља образовни систем, ни академска заједница из различитих разлога нема капацитета да се супротстави оваквом стању. Јерков издваја неколико разлога за то и оштрим речима их квалификује: изврстан број академских наставника није заслужио да се нађе у академској заједници а ипак успева да опстане прилагођавајући се („да мање боде очи што је неко у најбољем случају академски медиокритет, некада полунезналица или отпола комедијант”²⁹). Под то спада и продукционизам академских радова, „празни консензус у којем се без превеликог напора понавља оно што се очекује да буде речено”³⁰ или идеологички обоје-

26 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 40, 53.

27 „Нису нам студенти поверени да бисмо од њих правили студентске мороне, *студомороне*, који ће једнога дана учити ђаке да буду идиоти будућности, слуге и јефтина послуга лоповима садашњости.” (Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 56)

28 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 69.

29 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 55.

30 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 50. Види, такође, и: Јерков, „Канон српске књижевности кратак увод, перихореза”, 74–75.

но делаће („испуни идеолошке налоге, понашај се према политичким потребама које налажу центри моћи, па живи не само мирно већ и успешно на свом универзитету”³¹). Све то, уз користољубље и ситну добит³² указује на менталну корупцију која „разједа академски живот, искривљује образовни систем и обесмишљава наставну праксу”.

Ако имамо у виду све наведено што утиче на судбину и будућност хуманистике и образовања уопште (а резултати образовања виде се проспективно), поставља се питање шта чинити.

У извесном смислу Јеркову је лако, зато што његово промишљање има своје уточиште у херменеусији, „тумачењу онога битног (самог бића) на које смо обавезани целином свог постојања и саморазумевања.³³ У својој књизи *Истина (српске) књижевности* истиче како се највиша изузетност овог народа види у изузетним књижевним делима која указују на „скривену целину света и постојања”, по којима смо вредни и препознатљиви као народ. Усталом, Црњански и Андрић су пре свега фигуре знања („Мени се чини да су људи који не читају Андрића и Црњанског нека нижа врста људских бића која, додуше, постоји и живи, имам неку сажалну топлину за њих, али као да су одсечени од извора нечег најлепшег што живот може да ти пружи, осим у часовима најлепше интиме”³⁴).

Размишљајући о значају образовања као заједничког пута учитеља и ученика од незнања ка са-знању, Јерков опажа како суштинска теоријска размишљања о смислу и сврси образовања ипак остају на маргини академског дискурса. Од судбинске важности је дијалог о циљевима образовања, као и о добром сразмеру традиције и модерности: „Не затворити врата прошлости, не залупити себи врата будућности. Делује једноставно, али није. Заправо је најтеже, нарочито уколико ваља сачувати кретање кроз ту капију у оба смера”³⁵. Уколико сви који учествују у образовном процесу, а ради се о

31 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 50.

32 „Главна [...] одлика [продукционизма, прим. З. О.] је да није израз аутентичне стваралачке или сазнајне воље, воље за аутентичним сведочењем или критичким суочавањем, него удовољавања потребама, налозима, очекивањима. У њему се не ствара него производи, његов резултат су продукти који треба да испуне одређено очекивање. [...] У продукционизму нараста број текстова који су више плод, како се то колоквијално каже, *итанцовања*, него резултат истраживања и мишљења. [...] Врло често понавља се оно што налаже идеологија која је некада очигледна, а некада настоји да буде неприметна. То је некада плод пуког користољубља, а некада менталне корупције.” (Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 50)

33 Јерков, „Канон српске књижевности кратак увод, перихореза”, 27.

34 Јерков, „Учење незнања и отпор менталној корупцији”, 76.

35 Јерков, *Istina (srpske) književnosti: metasholia*, 28.

значајном делу популације, не желе да својим нечињењем, или чињењем које није засновано на врлини и добру (не)посредно допринесу колонијализацији духа и укидању будућности сопственог народа, тај консензус је неопходан. Без њега ништа више неће бити важно.

Литература

Јерков, Александар. „Учење незнања и отпор менталној корупцији.” У *Програмске (ре) форме у образовању и васпитању – изазови и перспективе*, уредници Зорана Опачић и Горан Зељић. Београд: Учитељски факултет, 2020.

Јерков, Александар. „Канон српске књижевности кратак увод, перихореза.” У *Канон српске књижевности: зборник радова са Друге интеркатедарске србистичке конференције*, уредник Бошко Сувајџић. Београд: ЗУОВ, 2022.

Altiser, Luj. *Ideologija i državni ideološki aparati*. Београд: Karpos

Berk, Piter. *Globalna istorija neznanja*. Београд: Geopoetika, 2024.

Jerkov, Aleksandar. *Istina (srpske) književnosti: metasholia*. Београд: Albatros plus, 2023.

Halpern, Katrin i Žan-Klod Ruano-Borbalan, prir. *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*. Београд: Clio, 2009.